

УДК 330.142

Шаповалова Т.В.,

к.е.н, доцент, директор ННПСТ, СНУ імені Володимира Даля

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ — ДЕТЕРМІНАНТ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Здійсненим у статті аналізом джерельної бази встановлено, що невід'ємною компонентою, «судинною системою» і детермінантом соціального капіталу є соціальні мережі. Виявлено, що соціальні мережі дають змогу накопичувати соціальний капітал. З'ясовано, що членство економічних агентів в соціальних мережах є для них джерелом інформації, отримання доступу до матеріальних і нематеріальних ресурсів, їх обміну та створює їм можливості для отримання конкурентних переваг. Визначено, що зв'язки та відносини між членами у соціальних мережах мають диспропорційний характер. Встановлено, що соціальні мережі (відкриті, закриті) можуть бути як позитивним, так і негативним ресурсом економічного розвитку суспільства в цілому.

Ключові слова: соціальний капітал, соціальні мережі, економічний розвиток.

ВСТУП

Сучасний економічний розвиток характеризується широким впровадженням мережевих форм організації економіко-господарської діяльності. Нині в багатьох країнах світу соціальні мережі (social networks) охоплюють все більше сфер економічного та соціального життя, а їхнє значення в обміні інформаційними потоками, веденні бізнесу, торгівлі товарами та послугами постійно підвищується [6, с. 17].

Дійсно, соціальні мережі в умовах глобалізації та бурхливого розвитку сучасних комунікацій та інформаційних технологій створюють все нові можливості для економічних агентів, суб'єктів господарювання для обміну інформаційними потоками, доступу до матеріальних і нематеріальних ресурсів, отримання доходів, а також економічного та суспільного розвитку в цілому.

Соціальні мережі тісно взаємопов'язані з соціальним капіталом — вони є його структурної основою. Соціальний капітал реалізується через соціальні мережі та розкривається в них. Популярним нині є мережевий підхід, який широко використовується економістами і соціологами для проведення наукових досліджень аспектів соціального капіталу та інших об'єктів. Мережевий підхід, який базується на спеціальному програмному забезпеченні, уможливорює здійснювати кількісний і якісний аналіз соціальних мереж, візуально і графічно зображувати їх конфігурації [4, с. 6].

Мережеві форми організації економіки зумовили появу так званого «нового економічного порядку», який призводить до еволюції сучасних економічних систем. Важливого значення в цьому процесі набуває соціальний капітал — нематеріальний чинник економічного розвитку. А відтак, феномен соціальних мереж вимагає поглибленого наукового вивчення, обґрунтування та розроблення адекватних механізмів їх використання в економіці та в інтересах суспільства взагалі. Дане питання має практичну значущість, оскільки концепція соціального капіталу розглядається нині в Україні, як філософія для впровадження реформ в її економічній, соціальній та політичній сферах.

Фундаментальні дослідження соціального капіталу проведено цілій низці наукових робіт і публікацій, зокрема Г. Беккера, П. Бурд'є, Г. Вестланда, П. Вілсона, О. Вільямсона, М. Вулкока, Д. Гаттіо, К. Грутаерта, Дж. Коулмена, Д. Нараяна, Р. Патнема, Г. Свендсена, Р. Роуза, М. Шиффа, Б. Файна, П. Франкоіса, Ф. Фукуями, Ф. Херрероса та ін. Кращому розумінню аспектів соціальних мереж, зв'язків і взаємодії сприяли наукові праці та публікації таких західних дослідників і вчених, як М.Н. Астон, С. Берковіч, Р. Берт, П.М. Блау, С. Вассермен, Б. Веллмен, М. Грановеттер, М. Джексон, П. Дімаджіо, Ч. Кадушін, М. Кілдафф, Д. Кноук, Н. Лін, К. Насансон, А. Портес, Х. Уайт, К. Фауст, Х. Флеп, Л. Фрімен та ін. Різні аспекти соціального капіталу поглиблено вивчалися автором в наукових роботах російських дослідників, зокрема О.Т. Конькова, О.О. Конєва, А.В. Ланцман, Н.І. Ларіонової, Д.В. Меркулова, Д.Д. Попова, В.В. Радаєва, С.В. Ракші, О.М. Татарко, М.Я. Фейзби, С.А. Штирбул та ін.

Цінним і корисним для науки є доробок, який здійснили в розвитку сучасної теорії соціального капіталу такі вітчизняні дослідники, як Ю.М. Бажал, С.І. Бандур, М.Є. Горожанкіна, В.М. Гєєць, О.А. Грішнова, М.С. Дороніна, Є.С. Драгомірова, Ю.К. Зайцев, Е.М. Лібанова, Ю.Р. Мішин, О.О. Убейволк та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У сучасних наукових працях і публікаціях, автори яких вказано вище, висвітлюється широке коло питань соціального капіталу та соціальних мереж. Незважаючи на існування великого масиву наукових джерел, питання економічної сутності соціальних мереж, їх економічної природи, сучасних особливостей та визначення місця в соціальному капіталу залишається наразі недостатньо вивченим у вітчизняній економічній науці та практиці. Потребує проведення досліджень і процес розвитку мережевих форм організації економіки в сучасних економіко-господарських системах. Серед учених-економістів і практиків і досі не має загальноприйнятого тлумачення поняття «соціальні мережі». В контексті викладеного вище актуалізується необхідність у вивченні соціальних мереж через призму соціального капіталу та обґрунтовується вибір автором теми дослідження, якій присвячено дану статтю.

Метою дослідження статті є визначення соціальних мереж як детермінанти соціального капіталу. Для досягнення визначеної мети поставлено такі завдання: на підставі аналізу наукових джерел визначити економічну природу та місце соціальних мереж у категорії соціального капіталу.

РЕЗУЛЬТАТИ

На початку дослідження доречно здійснити аналіз понять соціального капіталу та соціальних мереж, розглянемо окремі їх трактування та визначимо найбільш прийнятним для проведення в даній статті дослідження.

Експерти Світового банку М. Вулкок і Д. Нараян [13, с. 225] визначають соціальний капітал як «норми та мережі, які дають змогу особам діяти колективно». В поданому визначенні поняття соціального капіталу важливе місце відводиться мережам, члени яких отримують можливість взаємодіяти.

Дж. С. Коулмен вважає, що будь-яка соціальна мережа, організація є носієм соціального капіталу, при умові якщо її норми та потоки інформації можуть бути використані її членами для отримання особистих або групових благ [1, с. 122–139].

Відповідно до П. Бурд'є [5, с. 249] соціальний капітал — це:

- своєрідний ресурс, отримуваний індивідуумом від членства в асоціаціях, який дає йому реальні можливості та переваги;

- соціальні зв'язки, які можуть виступати ресурсом отримання вигод.

На думку американського соціолога обсяги соціального капіталу залежать від ступеня мережевих зв'язків і взаємодії, які власне і мобілізують його накопичення членами цієї мережі та його розвиток.

Аналіз поданих вище дефініцій дає підстави визначити соціальний капітал, як форму капіталу, що базується на соціальних мережах, зв'язках, відносинах, взаємодіях, нормах (формальних і неформальних), які є ресурсом отримання вигод і сприяють економічному розвитку.

Китайський вчений-соціолог Н. Лін [9, с. 19, 29], який у своїх наукових роботах ґрунтовно досліджував соціальні взаємодії, ототожнює соціальний капітал з ресурсами соціальної мережі та соціальними відносинами, які забезпечують доступ до таких ресурсів. Він дає визначення соціального капіталу, як «інвестицій індивідів в соціальні відносини, за допомогою яких вони одержують доступ до ресурсів, що дають їм змогу підвищувати очікувані доходи від взаємодій». Учений вважає за доцільне розмежовувати мережевий і ресурсний аспекти соціального капіталу. Він доводить, що необхідною умовою здобуття ресурсів є мережі та зв'язки, без яких їх досить складно отримати.

Таким чином, соціальні мережі (мережеві взаємодії, діяльність) є рушійною силою та невід'ємною компонентою соціального капіталу. Соціальні мережі поєднують норми (формальні та неформальні) з інститутами соціального капіталу, утворюючи його інституціональне середовище. Іншими словами соціальні мережі, норми та інститути є «трьома китами» соціального капіталу, утворюючи умовну «триаду» важливих складових цієї категорії.

Структура зв'язків і взаємовідносин між різними його інститутами формує мережі, які поєднують між собою всіх їх учасників. Інститути визначають вибір економічних агентів і обумовлюють формування зв'язків між ними, які, в свою чергу призводять до виникнення відносин. Норми, на яких базується соціальний капітал, визначають характер співпраці з інститутами, економічними агентами.

У контексті проаналізованого вище мережею є сукупність осіб, різних інститутів, економічних агентів, які підтримують між собою певні зв'язки, перебувають у відносинах та взаємодіють задля досягнення спільно визначеної мети. Досить доречними для даного дослідження є дефініції професора Каліфорнійського університету Акоса Рона-Таса, який визначає поняття:

- мережі, як стабільні моделі безпосередньої взаємодії між людьми;

- інститутів, як правил, за допомогою яких такі взаємодії відбуваються (набір взаємозалежних норм) [3, с. 396–411].

Очевидно, що стрижневим поняттям дослідження статті є поняття «соціальні мережі», що робить логічним і значимим здійснення аналізу підходів до його аналізу. Дефініція «соціальні мережі» бере свої витоки в соціології та означає: сукупність акторів¹ і відносин (спілкування, консультації, довіра та ін.) між ними, які їх поєднують [7, с. 135]; певне поєднання акторів та визначених ними відносин [12, с. 20]; структурна основа соціального капіталу; відносно стала конфігурація соціальних зв'язків [4, с. 6].

Відразу варто відмітити, що термін «актор», який упродовж останніх років став широко вживатися і застосовуватися економічних, соціологічних і політичних виданнях, перекладається по-різному: «актор», «економічний агент», «соціальний учасник» тощо. На думку автора, найбільш вдалим перекладом поняття «актор» для даного дослідження є суб'єкт діяльності, тобто різні установи, організацій, економічні агенти, фізичні, юридичні особи та ін.

Узагальнюючи подані вище визначення поняття «мережа», можна стверджувати, що ключовими елементами його структури є: актори; відносно сталі зв'язки та різні форми взаємозв'язків між ними; суб'єктивні оцінки акторами цих зв'язків залежно від позицій в системі зв'язків; прийняті акторами правила взаємодії.

Поняття «соціальна мережа» стало популярним і загальноживим у колах західних дослідників у другій половині XX ст. Існує думка, що термін «соціальні мережі» вперше в науковий обіг було введено в 1954 р. Джеймсом Барнзом, а пізніше він поширився в інших галузях науки. До одних із перших дослідників, які

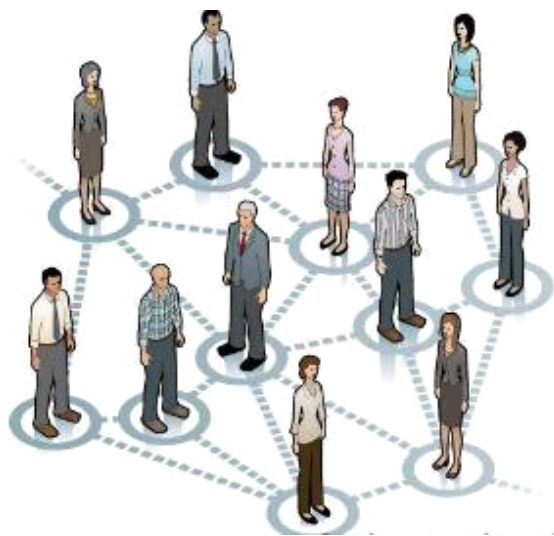
¹ Термін «актор» (англ. — actor) у перекладі на українську мову означає актор, виконавець, діяч, суб'єкт діяльності

здійснили аналіз соціальних мереж, відносять американського соціолога Марка Грановеттера, який ще в 1973 р. опублікував в «Американському журналі соціології» статтю «Сила слабких зв'язків» [10, с. 1350-1380]. У публікації він показав, що для вирішення такого завдання, як пошук роботи «слабкі зв'язки» є більш ефективними, ніж «сильні зв'язки». Цей феномен соціолог назвав «силою слабких зв'язків».

Західні дослідники С. Вассермен і К. Фауст [12, с. 4] аналіз соціальних мереж відносять до важливих сучасних методологічних підходів проведення міждисциплінарних наукових досліджень та виокремлюють такі притаманні для нього характеристики: актори та їхні дії розглядаються як взаємозалежні одиниці; відносини зв'язки між акторами є каналами передачі ресурсів (матеріальних і нематеріальних); мережеві моделі зорієнтовані на індивідуальних діях акторів, які використовують можливості мережі; мережеві моделі (соціальні, політичні, економічні і т.д.) можна визначити як тривалі, систематичні відносини серед акторів.

Для аналізу соціальних мереж застосовують цілу низку кількісних і якісних параметрів, зокрема таких як ступінь централізації, кластеризації, зв'язності й ін. На практиці соціальні мережі є досить складними конструктами, але їх можна подати також і в графічній вигляді та відповідно інтерпретувати.

У даному дослідженні побудуємо найпростішу гіпотетичну соціальну мережу та зробимо її аналіз. Її можна подати у вигляді матриці та проілюструвати (рис. 1), що дасть змогу показати різні зв'язки та взаємодії, які відбуваються між її членами (акторами).

	А	Б	В	Г	Д	Е	Загалом
А		1	1	1	1	0	4
Б	1		1	1	0	0	3
В	1	1		0	0	0	2
Г	1	1	0		0	0	2
Д	1	0	0	0		0	1
Е	0	0	0	0	0		0
Загалом	4	3	2	2	1	0	12

В таблиці використовується бінарна система знаків, яка тільки фіксує: 1 — зв'язок існує; 0 — зв'язок відсутній.

Рис. 1. Матриця гіпотетичної соціальної мережі [12, с. 364]

Подана на рис. 1 модель соціальної мережі складається з позначених буквами шести акторів, кожен з яких — фізична особа. Розглянемо яким чином функціонує соціальна мережа, наприклад при розповсюдженні певної інформації, як важливого нематеріального ресурсу, який можуть отримати актори. В поданому справа на таблиці буквами, розміщених у верхньому рядку в алфавітному порядку — розповсюдженні інформації, а в стовпці зліва — її одержувачі. Як це можна бачити на Рис. 1, між акторами гіпотетичної соціальної мережі є зв'язок, який позначено пунктирними лініями. Внаслідок зв'язку інформація послідовно поширюється (між акторами, які з'єднано лініями), а в відповідній колонці таблиці, проставлено цифру 1, яка означає наявність такого зв'язку та фіксує факт передачі інформації.

На Рис. 1 видно, що члени соціальної мережі можуть по-різному бути з'єднаними між собою, що пояснюється різними причинами — їхнім статусом, інтересом в такій мережі та ін. В даному випадку найкращим одержувачем інформації є актори А, які отримали інформацію від 4-х інших акторів, а найгіршими — актори Е, які не отримали інформації. Таким чином, дана матриця (рис. 1) дає підстави стверджувати про існування асиметрії в розповсюдженні інформації між акторами.

Про нерівномірність розподілу між економічними агентами соціального капіталу відмічає в своїй роботі П. Бурд'є, яка, на його думку, визначається: становищем актора в соціальній мережі; розміром мережі зв'язків, які він може ефективно мобілізувати; обсягом капіталу (економічного, соціального та ін.), яким володіє кожен з акторів [5, с. 258].

На підставі узагальнення викладеного вище можна стверджувати, що соціальна мережа — це: певне коло осіб, суб'єктів, які знайомі, тісно взаємопов'язані між собою в соціальній, економічній або в іншій

сфері; стійкі соціальні структури, в яких їх члени (актори) взаємозалежні, доповнюють один одного, обмінюються ресурсами і поєднують їх, спільно ділять витрати, тісно взаємодіють і довіряють один одному з метою задоволення спільних інтересів, потреб. У соціальних мережах актори за подібністю займаних позицій, зв'язків і ресурсів, що циркулюють між ними об'єднуються у певні групи.

В минулому, коли не було сучасних телекомунікаційних технологій, соціальними мережами можна розглядати зв'язки в суспільстві, які були побудовані на звичайних людських взаємовідносинах. Основу таких мереж становили не настільки коло осіб, наскільки їх позиції (сукупність ідей, інтересів, правил, поступків та ін.). В умовах сьогодення, соціальні мережі, охоплюючи значну кількість осіб, суб'єктів (акторів), можуть утворювати складні конструкт-системи, які за своєю побудовою можна уподібнити, наприклад, до всесвітнього павутиння, мережі Інтернет, мережі роздрібною торгівлі, телефонного зв'язку, телебачення, радіо тощо.

Соціальний капітал відповідно до його визначень, які розглянуто вище, базується на взаємодії між економічними агентами, які спрямовано на досягнення визначеної ними спільної мети. А відтак, на думку китайського дослідника Н. Лін [8, с. 28-51], обсяг соціального капіталу можна визначити за розмірами соціальної мережі та обсягом ресурсів, які вона в змозі залучити.

Якщо масштаби соціальних мереж поширюються на суспільство в цілому, то здійснювані колективна взаємодія і зусилля їх членів (для прикладу, щодо підвищення відкритості, прозорості та підзвітності в діяльності органів державної влади) підвищують рівень ефективності державного управління, сприяють економічному зростанню та примножують суспільний добробут. У такому випадку соціальний капітал уподібнюється до відкритих соціальних мереж (bridging), які виконують функцію «мостового з'єднання». Іншими словами соціальний капітал сприяє соціальній взаємодії шляхом «наведення мостів», результатом якої є акумулювання так званих «груп Патнема», метою яких є примноження суспільного блага.

Разом з тим, на практиці часто трапляються випадки переслідування тими чи іншими соціальними мережами, групами вузьких корпоративних і особистісних цілей. Це призводить до отримання окремими членами таких мереж так званих «кулуарних» благ, що генерує утворення та функціонування закритих соціальних мереж (bonding²). В такому випадку соціальні мережі трансформуються в «групи Олсона», які не створюють суспільного блага, нових суспільних цінностей тощо. Більш того, суспільна віддача такого соціального капіталу є «нульовою» або навіть негативною, оскільки члени закритих соціальних мереж вступають в конкуренцію за обмежені ресурси, протиріччя з іншими зорганізованими суспільно значимими інтересами, як в економіці, так і суспільстві в цілому. Закриті соціальні мережі можуть також призводити до виникнення та існування дискримінації, оскільки аутсайтери (особи, які не мають членства в таких соціальних мережах) мають обмежені можливості для досягнення економічного і професійного успіху з причини відсутності необхідних для цього контактів, зв'язків і взаємодій [2, с. 53-54].

Закриті соціальні мережі можуть негативно відображатися на економічному розвитку і управлінні державою. Як свідчить практика, в умовах закритих соціальних мереж політики дотримуються зачасти принципу «розділяй і володарюй», а досягнуті між ними в групах інтересів домовленості є підґрунтям для корупційних проявів, лобіювання корпоративних, корисливих інтересів, сепаратистських поривань, інших негативних економічних і соціальних явищ. Подібну думку обстоюють західні дослідники [11, с. 458, 507-508], які відзначають, що не всі соціальні мережі та взаємодії призводять до позитивних наслідків і результатів. «Закриті» соціальні мережі чиновників в органах державної влади та керівників державних підприємств є здебільше протекціоністськими утвореннями, які спотворюють конкуренцію, як важливу умову функціонування ринку та стоять на заваді розвитку новостворених приватних підприємств.

Узагальнюючи викладене вище можна стверджувати, що соціальні мережі генерують накопичення соціального капіталу, є його важливим детермінантом та розкривають його структурну основу. Соціальні мережі є своєрідним ресурсом, який дає змогу економічним агентам через членство в них отримувати доступ до матеріальних і нематеріальних ресурсів, реалізувати наявні можливості, отримувати вигоди і переваги. Соціальні мережі є, передусім, джерелом інформації — важливого ресурсу в умовах сьогодення, посилення соціальної репутації, дієвості інститутів, формальних і неформальних норм соціального капіталу.

ВИСНОВКИ

1. Аналізом встановлено, що мережі, під яким автор пропонує розуміти сукупність осіб, різних інститутів, економічних агентів, які підтримують між собою певні зв'язки, перебувають у відносинах та взаємодіють задля досягнення спільно визначеної мети, є рушійною силою, детермінантом і невід'ємною компонентою розвитку соціального капіталу. Соціальні зв'язки трансформуються в соціальних мережах у тісні взаємозв'язки, взаємодію та дають змогу накопичувати соціальний капітал. Соціальні мережі, норми (формальні, неформальні) та інститути є «трьома китами» соціального капіталу.

2. З'ясовано, що соціальні мережі є «судинною системою» соціального капіталу, а обсяги його накопичення залежать від ступеня мережевих зв'язків, взаємовідносин і взаємодій. Для економічних агентів членство в соціальних мережах : створює можливості для отримання певних конкурентних переваг; є джерелом інформації, отримання доступу до матеріальних і нематеріальних ресурсів та їх обміну. Виявлено, що в сучасних реаліях розвитку соціальні мережі є досить складними конструктами. Аналізом встановлено, що

² Bonding (від англ.: зв'язування, склеювання) — процес, при якому особи стають емоційно прив'язаними один до одного.

зв'язки, відносини між членами соціальних мережах мають тенденцію до диспропорційності, що пояснюється обсягами наявного в них капіталу, статусом, розмірами мережі та ін.

3. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що соціальні мережі можуть бути позитивним ресурсом економічного розвитку та суспільства в цілому (сприяють активному обміну інформаційними потоками та економічному зростанню), утворюючи відкриті соціальні мережі та виконуючи функцію «мостового з'єднання» (bridging). Разом з тим, окремі індивіди та групи в соціальних мережах можуть домагатися реалізації своїх корисливих, корпоративних, а не суспільно значущих інтересів, використовуючи свої зв'язки і взаємодії, що призводить до отримання ними «кулуарних» благ, утворення та функціонування закритих соціальних мереж (bonding) та навіть корупційних кланів. Такі трансформації негативно позначаються на економічному і соціальному розвитку, так як їх члени «поглинають» обмежені ресурси, дискримінують суб'єктів господарювання, які не є членами таких мереж, вступають в протиріччя з економічними та суспільними інтересами. Закриті соціальні мережі потенційно містять в собі загрозу виникнення фаворитизму, зловживання у розподілі ресурсів, сепаратних поривань та інших негативних економічних і соціальних явищ. А відтак, актуальним постає питання щодо вираженого підходу до формування та розвитку соціальних мереж, як складової соціального капіталу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Коулмэн Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулмэн // *Общественные науки и современность*. — 2001. — №3. — С. 122–139.
2. Полищук Л.И. Экономическое значение социального капитала / Л.И. Полищук, Р.Ш. Меняшев // *Вопросы экономики: журнал*. — 2011. — №12. — С. 46–65.
3. Рона-Тас А. Устойчивость социальных сетей в посткоммунистической трансформации Восточной Европы / Анос Рона-Тас // *Неформальная экономика: Россия и мир* / [Под ред. Т. Шанина]. — М.: Логос, 1999. — 568 с.
4. Шихирев П.Н. Социальный капитал как научная категория / П.Н. Шихирев // *Общественные науки и современность*. — 2004. — № 4. — С. 5-23.
5. Bourdieu P. The forms of capital / P. Bourdieu // *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* / [Ed. by J.G. Richardson]. — N.Y.: Greenwood Press, 1986. — P. 241-258.
6. Jackson M. Social and Economic Networks / Matthew O. Jackson. — Princeton, N. J.; Woodstock: Princeton University Press, 2008. — 544 p.
7. Kilduff M. Social Networks and Organizations / Martin Kilduff, Wenpin Tsai. — London: SAGE Publications Ltd, 2003. — 172 p.
8. Lin N. Building a Network Theory of Social Capital / N. Lin // *Connections*. — 1999. — Vol. 22 (No. 1). — P. 28-51.
9. Lin N. Social Capital: A Theory of Social Structure and Action (Structural Analysis in the Social Sciences) / Nan Lin. — the 1st ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2001. — 280 p.
10. Granovetter M. The strength of weak ties / M. Granovetter // *American Journal of Sociology*. — 1973. — No. 78. — P. 1350–1380.
11. The Handbook of Social Capital / Ed. by Dario Castiglione, Jan W. van Deth, Guglielmo Wolleb. — USA: New York; Oxford University Press, 2008. — 600 p.
12. Wasserman S. Social Network Analysis: Methods and Applications / Stanley Wasserman, Katherine Faust. — the UK: Cambridge; Cambridge University Press, 1994. — 827 p.
13. Woolcock M. Social Capital: Implications for Development Theory / M. Woolcock, D. Narayan // *The World Bank Research Observer*. — 2000. — № 15. — P. 225–251.

Стаття надійшла до редакції 22 березня 2013 року